

Irena Burczyk

Tradycyjny folklor a folkloryzm

Nauczyciel i Szkoła 2 (50), 47-53

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Irena BURCZYK

Kolegium Nauczycielskie w Bytomiu

Tradycyjny folklor a folklorizm

Słowa kluczowe

Folklor, zwyczaje, obrzędy, folklorizm.

Streszczenie

Tradycyjny folklor a folklorizm

Folklor śląski wytworzył osobliwy konglomerat kulturowy. O jego regionalnej odrębności świadczą śląskie zwyczaje i obrzędy. Jako część kultury ludowej wchodzi on w zakres kultury narodowej, pełniąc między innymi funkcję przekazu tradycji regionalnej, ale i narodowej. Czymś więcej jest folklorizm. Wiąże on tradycję ludową i narodową kulturę regionalną z masową, stając się „współczesnym polskim folklorem narodowym”.

Key words

Folklore, traditions, rituals, folklorism.

Summary

Traditional folklore versus folklorism

The Silesian folklore has created a unique cultural conglomerate. Its regional specificity and a sense of uniqueness is highlighted by the typically Silesian traditions and rituals. As part of folk culture, Silesian folklore is an element of national culture, acting as the carrier of both regional and national traditions. Folklorism, on the other hand, is a different phenomenon. It couples folk tradition and national regional culture with mass culture, thus becoming the “contemporary Polish national folklore”.

Tradycyjne formy folkloru, zarówno słownego, słowno-muzycznego, jak i tanecznego immanentnie związane były z cyklem życia rodzinnego i kalendarzowego (agrarno-religijnego). Kreacje artystyczne wiązały się z całościową wizją świata, poglądami i wierzeniami ludowymi, rozdziałem na sferę *sacrum* i *profanum*. Folklor słowny, obrzędowy i muzyczny opisany jest w wielu pracach specjalistycznych i monograficznych.

W pisarstwie naukowym odróżnia się folklor tradycyjny od jego wariantów współczesnych. J. Hajduk-Nijakowska stwierdza na przykład, że folklor „[...] utrzymuje [...] nadal to samo miejsce w kulturze ogólnonarodowej oraz charakterystyczny dla siebie sposób przejawiania się aktu twórczego”¹. Bez względu

¹ J. Hajduk-Nijakowska, *Przemiany folkloru we współczesnej kulturze*. [W:] *Folklor Górnego Śląska*, red. D. Simonides, Katowice 1989, s. 742.

na postać (słowną, obrzędową, muzyczną) folklor zawsze pełni określone funkcje społeczne, kulturowe i aksjologiczne. Folklor śląski, jak podkreślają znawcy przedmiotu, odznacza się własną specyfiką i odrębnością, podlegał bowiem wielorakim wpływom obcych kultur. Wytworzył tym samym osobliwy konglomerat kulturowy niespotykany nigdzie w Polsce.

O regionalnej odrębności świadczą śląskie zwyczaje i obrzędy, które różnią się od innych ogólnopolskich przede wszystkim występowaniem pewnych form reliktowych, jak np. topienie marzanny, babski comber, żurowa środa, Emaus, wodzenie niedźwiedzia, Barbórka². Podane przez D. Simonides przykłady charakteryzujące i wyróżniające folklor śląski splecione są nierozzerwalnie z dziejami ziemi śląskiej, której mieszkańcy walczyli o zachowanie polskości³. Można zatem powiedzieć, że osobliwością folkloru śląskiego jest jego patriotyczno-historyczne podłoże. Z tych względów folklor śląski jest zasobniejszy i bogatszy treściowo od innych.

W zjawiskach folkloru liczą się dwa wymiary czasu: cykliczny – wyznaczony rytmem powtarzających się obrzędów, zwyczajów i świąt, oraz linearny, który upływa zgodnie z regułami ludzkiego życia.

J. Pośpiech, wybitny znawca i badacz dorocznych zwyczajów i obrzędów śląskich, stwierdził, iż istotnymi cechami obrzędowości jest zachowawczość, długotrwałość tradycyjnych treści i form oraz ich bogactwo⁴. Świątowanie doroczne, jakże odległej proveniencji, jest powiązane z kalendarzem Kościoła katolickiego. Dlatego też w kulturze ludowej i światopoglądzie „[...] żyją obok siebie, w spokojnej symbiozie, elementy magicznego, irracjonalnego światopoglądu z religią chrześcijańską. Trudno czasem określić jednoznacznie, czy mamy do czynienia z folkloryzacją religii czy schrystianizowanym światopoglądem magicznym”⁵. Dla tradycyjnego folkloru charakterystyczna jest trwałość elementów obyczajowych, przyjętych i akceptowanych przez pokolenia.

Kultywowanie obrzędów dorocznych sprzyjało stabilizacji psychicznej, poczuciu bezpieczeństwa całej wspólnoty lokalnej, która integrowała się poprzez uczestnictwo w praktykach związanych z obrzędami i zwyczajami⁶. Obecność

² D. Simonides, *Doroczne zwyczaje i obrzędy, ich antropologiczna funkcja*. [W:] *Kultura ludowa śląskiej ludności rodzimej*, red. D. Simonides przy udziale P. Kowalskiego, Wrocław–Warszawa 1991, s. 262.

³ K. Popiołek, *Historia Śląska od pradziejów do 1945 roku*, Katowice 1984; tenże, *Polskie dzieje Śląska*, Opole 1986; zob. D. Simonides, *Rozwój i znaczenie folkloru na Górnym Śląsku*. [W:] *Folklor Górnego Śląska*, dz. cyt., s. 49–95; Cz. Robotycki, *Śląska historia i śląska tradycja*. [W:] *Śląskie prace etnograficzne*, t. 1, red. M. Lipok-Bierwiazzonek, Katowice 1990, s. 19–34; D. Simonides, *Folklor a tożsamość Śląska*. [W:] *Kultura ludowa a tożsamość Śląska. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej z okazji „Śląskich Dni Folkloru”*, Katowice 1990, s. 21–28.

⁴ J. Pośpiech, *Obrzędy i zwyczaje doroczne*. [W:] *Folklor Górnego Śląska*, dz. cyt., s. 173.

⁵ D. Simonides, *Śląski antropocosmos ludowy*, „Kwartalnik Opolski” 1989, nr 3–4, s. 5–19.

⁶ Zob. W. Drabik, *Obrzędy – między przeszłością a przyszłością*. [W:] *Kultura ludowa a...*, dz. cyt., s. 37–44.

elementów magicznych wskazywała, iż człowiek od dawna oddawał cześć bóstwom, żywiołom, siłom przyrody, duszom zmarłych przodków. Jego zabiegi służyły pozyskiwaniu ich przychylności oraz sytuowały go wobec sił transcendentnych. Obrzędy zawierały ustalone normy zachowań człowieka w ważnych dla niego momentach życiowych. Przekaz tych norm był przedmiotem obowiązującego wychowania rodzinnego i społecznego.

Uczestnictwo grupy lokalnej w celebracji obrzędów przekonywało uczestników o silnej więzi i przynależności do grupy wspólnotowej, która obecna była w istotnych dla człowieka chwilach i można było zawsze na nią liczyć. Na uwagę zasługują jeszcze inne funkcje obrzędu, takie jak: lecząca, ratująca, wszechogarniająca⁷. Są one zintegrowane, dlatego stanowią swoiście zakodowany komunikat, dający instrukcję postępowania w stosunku do człowieka, transcendentu, przyrody w szerokim zakresie. Człowiek, w wyniku zachodzących zmian, racjonalizuje postawy, myśli, uczucia, działania, aby miały sens⁸.

W tradycyjnej kulturze ludowej obrzędy rodzinne, podobnie jak doroczne, spełniały określone funkcje. Obfitowały w gesty, słowa, nakazy, zakazy, praktyki magiczne, a także rekwizyty, które zabezpieczały przed wszelkim złem i trudnościami. Udział społeczności gwarantował umocnienie więzi rodzinno-sąsiedzkich, potęgował życzliwość międzyludzką oraz podnosił rangę uroczystości.

Jako typowe obrzędy przejścia akcentowały momenty przyjęcia lub wykluczenia ze społeczności lokalnej. Momenty inicjalne lub finalne, a więc wprowadzające lub wykluczające, charakterystyczne były dla przejścia ze stanu panieńskiego do małżeńskiego, włączenia nowo narodzonego dziecka do wspólnoty rodzinnej czy też wyłączenie zmarłego człowieka z grona żywych i jego odejścia w krainę umarłych.

Należy przypomnieć, iż określone formuły zachowań obowiązywały ludzi także w życiu codziennym. Zgodnie z tradycją należało żyć z rytmem przyrody, dostrajając czynności do rytmu słońca i faz księżyca. Edukacja w tym zakresie przebiegała w gronie rodzinnym, jak i społeczności lokalnej. Wiedza była przekazywana drogą ustną, dawała gwarancję ładu i porządku, jak również akomodacji do otoczenia. Wysoko cenionymi uczuciami była przyjaźń, miłość, zarówno wobec domowników, jak i krewnych oraz przyjaciół. Dlatego gdy obdarowywano się nawzajem, pamiętano, aby nie wręczać rzeczy ostrych, kłujących czy żrących. Popularne formuły słownych pozdrowień, takie jak np. „Szczęść wam Boże” także przywracały harmonię współżycia. Poczucie więzi ze społecznością sąsiedzką dawało pewność uzyskania pomocy w trudnych chwilach, zaś w momentach uroczystych, w ważnych wydarzeniach, można było liczyć na dbałość o zgodność ceremoniału z tradycją lub modlitwą.

W obrzędach i zwyczajach jest wiele momentów skierowanych na drugiego człowieka: dzielenie się chlebem i solą, darami pola, jajkiem wielkanocnym, opłatkiem. Ta postawa otwartości wyraża się również obecnością drugiego człowieka w chwilach ważnych życiowo, dzieleniem radości podczas narodzin

⁷ D. Simonides, *Doroczne zwyczaje...*, dz. cyt., s. 264.

⁸ E. Cassirer, *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, Warszawa 1971.

dziecka, uroczystości wesela, rocznicy pierwszych urodzin i Pierwszej Komunii, jak również smutku podczas ceremonii pogrzebu. Zaspokaja ona potrzeby społeczne, poczucie więzi i przynależności do grupy ludzkiej i jej wspólnoty celów, wyzwala aktywność twórczą oraz przeciwdziała dezintegracji społecznej⁹.

Folklor jako część kultury ludowej wchodzi w zakres kultury narodowej, pełniąc funkcje integrujące społecznie oraz będąc formą przekazu tradycji narodowej. Pozbawione pierwotnego sensu obrzędy stają się nośnikami pewnych zachowań i postaw nawykowych, stąd ich rola wychowawcza. W obrzędowości dorocznej pewne następstwa działań obrzędowych podejmuje się, wierząc w pozytywne ich efekty, a zatem ważną rolę spełnia również zaangażowanie emocjonalne uczestników obrzędu. Brak tych symptomów powoduje pojawienie się tylko funkcji estetycznej. Obrzędy, jak i zwyczaje mają swoje źródło w tradycji polegającej na pewnej powtarzalności zachowań człowieka.

Większość badaczy zajmujących się problematyką folklorystyczną wyraża pogląd, iż folklor obrzędowy, doroczny i rodzinny, chociaż różny w swoich szczegółach, zawsze pełni tę samą funkcję. Stanowi spoiwo rodzinne, społeczne i regionalne, u którego podstaw leżą zjawiska kulturowe. Jednocześnie ci sami badacze ostrzegają, iż obrzędowość rodzinna zaczyna obumierać.

Badacze są zgodni, że tradycyjny folklor, którego nadawcą i odbiorcą był „lud”, w wyniku przemian cywilizacyjnych, społeczno-gospodarczych, politycznych oraz powstawania nowej rzeczywistości kulturowej znalazł się w fazie zaniku lub nastąpiła jego zmiana funkcjonalna. M. Waliński stwierdza, że folklorizm u potencjalnego odbiorcy kształtuje pewne wyobrażenie o folklorze, funkcjonując w oparciu o „stereotypy folkloru”¹⁰. Taki złudny obraz „pseudo-folkloru tradycyjnego”, docierający do odbiorcy, krąży w coraz bardziej zmiennych formach dalekich od pierwowzoru w społeczeństwie¹¹.

Folklorizm (niem. *Folklorismus*), nazywany również folklorem wtórnym, wprowadził do nauki Hans Moser w drugiej połowie XX wieku. Ortodoksyjnym krzewicielem folklorizmu był H. Bausinger, na gruncie polskim natomiast J. Burszta¹². Jak stwierdził uczoney, folklorizm polega na celowym stosowaniu w sytuacjach współczesnych treści i form folkloru w warunkach odmiennych od naturalnych¹³. Zaczerpnięte są one z dokumentacji folklorystycznej lub bezpośrednio z terenu. Odtwarzanie następuje w sytuacjach celowo aranżowanych.

⁹ B. Bazieliuch, *Żywotność kultury ludowej na Górnym Śląsku*. [W:] *Śląskie prace...*, dz. cyt., s. 11–18.

¹⁰ M. Waliński, *Folklor i folklorystyka. Uwagi na marginesie definicji*, „Literatura Ludowa” 1977, nr 4/5, s. 24.

¹¹ Zob. M. Sztandarowa, *Folk i folklorizm. Uwagi o modzie i powracaniu do korzeni*, „Literatura Ludowa” 2001, nr 3, s. 29–46.

¹² Zob. J. Burszta, *Folklorizm w Polsce*. [W:] *Folklor w życiu współczesnym*, Poznań 1970, s. 9–29; por. J. Stęszewski, *Muzyka ludowa*. [W:] *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, red. M. Biernacka, M. Frankowska, W. Paprocka, t. 2, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981, s. 265.

¹³ J. Burszta, *Kultura ludowa – kultura narodowa. Szkice i rozprawy*, Warszawa 1974, s. 316.

We współczesnej sytuacji społeczno-obyczajowej coraz częściej mamy do czynienia z folklorem aranżowanym¹⁴, funkcjonującym „jako cytat”¹⁵. Mówimy o „reanimacji”¹⁶ folkloru, który pozbawiony jest dawnych funkcji. Taką stylizowaną formę nazywa się również folklorem wtórnym¹⁷. Folkloryzm to konglomerat trzech estetyk: folkloru, ruchu artystycznego amatorskiego i pół-profesjonalnego oraz odbiorców tego rodzaju zjawiska kulturowego¹⁸.

Inni badacze uznają, że jest to „zinstytucjonalizowana, ideologizowana część kultury proponowana masowemu odbiorcy w formie spreparowanej”¹⁹. Folklor pozbawiony swych funkcji oraz kontekstu obrzędu jest formą stylizowaną i nie powinien być nazywany i zaliczany do folkloru tradycyjnego. Takie podejście do folkloru, które jest nastawione na kierowanie i animację oraz popularyzację, ma charakter folkloropodobny²⁰.

W folkloryzmie istotne staje się wydobycie z tradycji ludowej elementów interesujących z racji formy czy treści emocjonalnej, ich prezentacja w postaci stylizowanej, przetworzonej, odmiennej od autentycznego występowania, która prowadzi do oddzielenia nadawców od odbiorców²¹.

W folklorze autentycznym obowiązuje zasada, która obejmuje wszystkich uczestników bez podziału na twórców, odtwórców, słuchaczy, którzy współuczestniczą w przedsięwzięciu. J. Bobrowska pisze, że „Ludowość realizowana była jako twórcze przyswajanie pierwiastków ludowych, czyli folkloryzm [...]”²². Folkloryzm zatem jest przetwarzaniem autentycznych elementów folkloru przez stylizację i aranżację w nowy kształt artystyczny mniej lub bardziej odległy od pierwowzoru. Zdaniem niektórych badaczy folkloryzm to pewien typ uprawiania kultury ludowej amatorsko, ale masowo dla potrzeb sceny i widza-odbiorcy.

Folkloryzm pełni funkcję łącznika kultury regionalnej z tradycją ogólnonarodową. Jest zjawiskiem z dziedziny kultury artystycznej polegającym na stosowaniu treści i form folkloru w sytuacjach zaaranżowanych w postaci wtórnej, czyli stylizowanej. Polega on głównie na przekazie artystycznych tradycji ludowych we współczesności w sposób celowo aranżowany. Zauważając liczne negatywy i pozytywy folkloryzmu nie sposób pomijać go we współczesnej

¹⁴ Zob. tamże, s. 315; J. Burszta, *Chłopskie źródła kultury*, Warszawa 1985, s. 298.

¹⁵ Zob. R. Sulima, *Słowo i etos. Szkice o kulturze*, Kraków 1992, s. 183; tenże, *Literatura a dialog kultur*, Warszawa 1982, s. 70.

¹⁶ M. Waliński, *Lubelska rozmowa o folkloryzmie*, „Literatura Ludowa” 1987, nr 4/6, s. 91.

¹⁷ K. Turek, *Górnośląskie pieśni ludowe*, Chorzów 1997, s. 7.

¹⁸ J. Stęszewski, *Muzyka ludowa*, dz. cyt., s. 265.

¹⁹ T. Smolińska, *Folkloryzm i problemy folkloryzacji*. [W:] *Folklorystyka. Dylematy i perspektywy*, red. D. Simonides, Opole 1995, s. 141.

²⁰ Tamże, s. 142.

²¹ Zob. J. Burszta, *Folkloryzm*. [W:] *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, red. naukowa Z. Staszczak, Warszawa–Poznań 1987, s. 131–132; J. Burszta, *Chłopskie źródła...*, dz. cyt., s. 300.

²² J. R. Bobrowska, *Polska folklorystyka muzyczna w epoce przedkolbergowskiej*, Katowice 1999, s. 7.

rzeczywistości kulturowej. Zarzuca mu się często komercjalizację, unifikację, ale nie sposób nie dostrzec procesu zwiększenia się zainteresowania kulturą ludową, a w ten sposób zaspokajania potrzeb estetycznych społeczeństwa, oraz przedłużenia ludowych tradycji poprzez transmisję pokoleniową. Wiąże się również z poczuciem tożsamości regionalnej, a co za tym idzie – i świadomości narodowej.

We współczesnej sytuacji kulturowej folklorizm pełni rolę ukazującą odrębność etniczną, podtrzymującą i kontynuującą tradycję. Jest to immanentna potrzeba człowieka „trwania w tradycji”²³. Folklorizm może być propozycją daną w zamian za unifikacyjne procesy kultury masowej i procesy kosmopolityzacji kultury. Folklor tradycyjny może zaistnieć w formie „przywołań wprowadzających dawne elementy do kultury dzisiejszej” jako zjawisko folklorizmu²⁴. Jest to „utrzymywanie w aktywnej tradycji” dawnych form folkloru, które są wtedy „kulturowym cytatem” z folkloru tradycyjnego²⁵.

Folklorizm posiada swoje zakotwiczenie w kulturze ludowej, lecz jest czymś więcej niż folklorem. Jest pewnym stylem (zespołowym typem) masowej kultury z zachowaniem oczywiście rodowodu folklorystycznego. Posiada on związek z folklorem, ale stosowany jest na szerszą skalę. Wykracza samym zasięgiem poza regionalizm.

Istotę i charakter folklorizmu można lepiej pojąć, gdy prześledzi się jego funkcje społeczno-kulturowe i aksjologiczne.

Jak słusznie podkreślił H. Bausinger, folklorizm jest nośnikiem wielu wartości humanistycznych i etyczno-estetycznych. Przede wszystkim wiąże on tradycję ludową i narodową kulturę regionalną z masową. Folklorizm może czasem przeistoczyć się w kulturę masową o zasięgu powszechnym. Jazz na początku był kulturą na wskroś folklorystyczną, by w późniejszym czasie stać się zjawiskiem powszechnym²⁶. Folklorizm zaczyna skutecznie wypierać dawne wzorce kulturowe, stając się z wolna współczesnym wariantem kultury masowej. Pełni on również funkcje socjologiczne. Masowe imprezy sprzyjają unifikacji kulturowej. W oczach współczesnych folklorizm zyskuje na powszechności, a tym samym na popularności. Staje się więc synonimem współczesnej kultury masowej. Można więc powiedzieć, że folklorizm staje się dominującym stylem uprawiania kultury ludowej.

Współczesny folklor jako zjawisko nieautentyczne, ale autentyzowane na potrzeby widowiskowe, spełnia funkcję estetyczną, podtrzymuje i kontynuuje całokształt repertuaru ludowego w sposób wybiórczy. W polskiej rzeczywistości kulturowej folklorizm stał się „współczesnym polskim folklorem narodowym”²⁷.

²³ V. Krawczyk-Wasilewska, *Współczesna wiedza o folklorze*, Warszawa 1986, s. 55.

²⁴ P. Kowalski, *Współczesny folklor i folklorystyka*, Wrocław 1990, s. 31.

²⁵ Tamże.

²⁶ W. Wódz, *Socjologiczne pochodzenie kultury*, Katowice 1994, s. 15.

²⁷ J. Burszta, *Chłopskie źródła...*, dz. cyt., s. 317.

Bibliografia

- Bazielich B., *Żywotność kultury ludowej na Górnym Śląsku*. [W:] *Śląskie prace etnograficzne*, t. 1, red. M. Lipok-Bierwiaczonek, Katowice 1990.
- Bobrowska J. R., *Polska folklorystyka muzyczna w epoce przedkolbergowskiej*, Katowice 1999.
- Burszta J., *Chłopskie źródła kultury*, Warszawa 1985.
- Burszta J., *Folkloryzm*. [W:] *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*, red. naukowa Z. Staszczak, Warszawa–Poznań 1987.
- Burszta J., *Folkloryzm w Polsce*. [W:] *Folklor w życiu współczesnym. Materiały z ogólnopolskiej sesji naukowej w Poznaniu 1969*, Poznań 1970.
- Burszta J., *Kultura ludowa – kultura narodowa. Szkice i rozprawy*, Warszawa 1974.
- Cassirer E., *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, Warszawa 1971.
- Folklor Górnego Śląska*, red. D. Simonides, Katowice 1989.
- Folklorystyka. Dylematy i perspektywy*, red. naukowa D. Simonides, Opole 1995.
- Kowalski P., *Współczesny folklor i folklorystyka*, Wrocław 1990.
- Krawczyk-Wasilewska V., *Współczesna wiedza o folklorze*, Warszawa 1986.
- Kultura ludowa śląskiej ludności rodzimej*, red. D. Simonides przy udziale P. Kowalskiego, Wrocław 1991.
- Popiołek K., *Historia Śląska od pradziejów do 1945 roku*, Katowice 1984.
- Popiołek K., *Polskie dzieje Śląska*, Opole 1986.
- Simonides D., *Śląski antropokosmos ludowy*, „Kwartalnik Opolski” 1989, nr 3–4, s. 5–19.
- Sulima R., *Folklor i literatura*, Warszawa 1985.
- Sulima R., *Słowo i etos. Szkice o kulturze*, Kraków 1992.
- Stęszewski J., *Muzyka ludowa*. [W:] *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, t. 2, red. M. Biernacka, M. Frankowska, W. Paprocka, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981.
- Sztandara M., *Folk i folkloryzm. Uwagi o modzie i powracaniu do korzeni*, „Literatura Ludowa” 2001, nr 3.
- Turek K., *Górnośląskie pieśni ludowe*, Chorzów 1997.
- Waliński M., *Folklor i folklorystyka. Uwagi na marginesie definicji*, „Literatura Ludowa” 1977, nr 4/5.
- Waliński M., *Lubelska rozmowa o folkloryzmie*, „Literatura Ludowa” 1987, nr 4/6.